

POŠTIVANJE IZVORNOSTI U REKONSTRUKCIJI I RESTAURACIJI MUZEJA NA OTVORENOM "STARO SELO" U KUMROVCU

BRANKA ŠPREM LOVRIC

Nakon Drugoga svjetskog rata društveno-političke okolnosti pridonijele su da je Kumrovec, kao rodno mjesto predsjednika FNRJ Josipa Broza Tita, zaintrigirao mnogobrojne građane tadašnje države, koji su pojedinačno ili organizirano dolazili u Kumrovec kako bi vidjeli rodni dom toga državnika. Usporedo s takvim posjetama građana ondašnje Jugoslavije i stranih državnika inicirana je ideja o uređenju kuće i okućnice obitelji Broz.

Ideja da se jezgra starog naselja Kumrovec, kao povijesni ambijentalni prostor, obuhvati mjerama spomeničke zaštite bila je prisutna već 1947. godine. U tu svrhu Urbanistički institut NR Hrvatske izrađuje opsežan plan prostora od Zelenjaka do Razvora, a prof. Marijana Gušić, direktorica Etnografskog muzeja u Zagrebu, načinivši etnografsku obradu Hrvatskog zagorja, provela je opsežnu studiju naselja Kumrovec s tada središnjim objektom - rodnim domom tadašnjeg predsjednika Josipa Broza Tita.

Nakon najnužnijih radova na kući 1950. godine kulturno povijesni i likovni postav uredili su akademski slikar Edo Kovačević i prof. Zdenko Vojnović, direktor Muzeja za umjetnost i obrt iz Zagreba, dok je kućni ambijent obitelji Broz uredila prof.

Marijana Gušić. Ta kuća postaje muzej "Maršala Tita" rješenjem Savjeta za nauku, prosvjetu i kulturu od 2. veljače 1953. godine.

Ovaj čin je početak daljnjeg rada i uređenja stare jezgre naselja Kumrovec. Unutar opsežnog plana Urbanističkog instituta NR Hrvatske, prof. Marijana Gušić je od 1952.-1954. godine razradila rješavanje uređenja stare jezgre naselja Kumrovca radi očuvanja izvornog ambijentalnog prostora. Usprkos svim nedaćama - asfaltiranjem glavne ceste kroz naselje Kumrovec, podizanjem njezinog nivoa do razine prozora objekata uz cestu iako se vizura naselja promijenila, stručna ekipa nije posustala. Naime, poslijeratnih godina selo se gospodarski razvija pa se, iako posve nepropisno, grade zidanice, kuće koje narušavaju izvorni ruralni ambijent stare jezgre naselja Kumrovec.

Usprkos tome prof. Marijana Gušić uspjela je na principima konzervatorsko-muzeološke metode izraditi kompletan katalog za 61 objekt s kartama i popisom domaćinstava. Prema tom katalogu objekata dr. Ana Deanović, stručnjak Konzervatorskog zavoda Hrvatske, izradila je, u suradnji sa stručnim timom muzealaca, arhitekata i urbanista, elaborat zaštite starinskog naselja Kumrovec. On je poslužio i kao prijedlog za uvrštavanje starinskog naselja Kumrovec u Registar spomenika kulture kao rustične cjeline. Na toj osnovi Zavod za zaštitu spomenika kulture NR Hrvatske 1969. godine uvrstio je jezgru naselja Kumrovec "STARO SELO" kao zaštićenu ruralnu cjelinu u Registar spomenika kulture I kategorije. Još 1963. godine prof. Marijana

Gušić za potrebe muzeja otkupljuje originalnu kovačnicu obitelji Broz, te kuću i štagalj sa starim kućnim brojem 19. Muzej te godine (1963.) prelazi pod upravu tadašnjeg Muzeja revolucije naroda Hrvatske iz Zagreba da bi nekoliko godina kasnije bio utemeljen "Muzej Kumrovec u osnivanju", koji pod tim nazivom djeluje do 1978. godine, kada je osnovana radna organizacija "Spomen park Kumrovec" u čiji sastav ulazi i muzej "Staro selo".

Ugovorom iz 1975. godine izrada izvedbenog projekta rekonstrukcije i restauracije ruralnog ambijenta muzeja "Staro selo" povjerena je Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba. Od 1977. odnosno 1979. godine etnologinja muzeja "Staro selo" mr. Branka Šprem Lovrić i mr. Dunja Šarić uključene su u stručni tim Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture te zajedno s njima elaboriraju sva svoja istraživanja o svakom pojedinom objektu unutar stare jezgre naselja Kumrovec.

Zahvaljujući suradnji etnologinja muzeja "Staro selo" i arhitekata Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba jezgra naselja Kumrovec intenzivno se obnavlja. Kao tim stručnjaka nismo odustali od ideje da nema preseljenja objekata iz nekoga drugog mjesta ili okolice, već obnova *in situ*, dakle restaurirati postojeće objekte ili, pak, prema fotografijama AGE fota iz Zagreba rekonstruirati srušene i posve devastirane objekte.

Zahvaljujući takvim odrednicama danas s ponosom možemo govoriti da je to zaista jedini muzej *in situ* u Republici Hrvatskoj. Na taj način obnovljeno je tridesetak stambenih i gospodarskih objekata, te pomoćnih gospodarskih objekata unutar muzeja, a koji su činili sastavni dio okućnice svakog domaćinstva (svinjac, kukurušnjak). Nakon desetak godina intenzivnog rada - terenskih istraživanja, prikupljanja fotomaterijala, iskaza starijih

1. Pokrivanje krova slamom - šopom, 1993. god. Foto: Branka Šprem Lovrić

žitelja Kumrovca, ulaganja sredstava Ministarstva kulture Republike Hrvatske središnja jezgra naselja Kumrovec, sada muzej "Staro selo", dobiva svoju novo-staru vizuru. Već dotrajale kuće - "hiže mazanke", zidanice, štagljevi-"štale", s pratećim objektima, dvorišta, okućnice - vraćaju se na svoje izvorno mjesto u svom originalnom obliku.

Na primjeru jednog objekta, a takav princip rada primijenjen je kasnije i na druge objekte, opisat ću koliko se rekonstrukcijom objekata željelo približiti izvornim načelima u današnjim mogućnostima kada su objekti poprimili ne stambenu, već muzejsku funkciju.

Na primjeru opisa rekonstrukcije kuće br. 47 (danas je u njoj stalni muzejski postav "Od zrna do pogače") restaurirane su ili rekonstruirane i ostale kuće "hiže" od davnine gradene istom tehnikom i materijalom. U opisu koji slijedi, kod rekonstrukcije zemljanih podova i omazivanja zidnih stijena nije se koristio izvorni materijal pučkoga graditeljstva, već je uspješno zamijenjen primjerenim materijalom, podesnijim muzejskoj namjeni koja je u objektima predviđena.

Kuća je prizemna brvnara pravokutnog, izduženog tlocrta s temeljima od blokova kamena lomljenca, koji ostaje vidljiv i nakon podizanja zidova od hrastovih greda "planjki" i dasaka. Najjača temeljna greda "pocek" polaže se po cijeloj dužini kuće, a na nju se slažu istesane grede, uglavnom sastavljene na usjek, tzv. "hrvatski vugel", često primjenjivan u tradicijskom graditeljstvu ovoga kraja uz noviji "nemški vugel", koji podrazumijeva konusno kutno

spajanje platnica s konusom u obliku "lastina repa". Da bi zidne stijene sastavljene od vodoravnih greda čvrsto stajale, na nekoliko se mjesta povezuju uspravnim gredicama "klešnicama". Jednom godišnje, uoči crkvenih blagdana, najčešće Uskrsa "Vuzema", Duhova "Finkušta" ili Velike Gospe, žene su omazivale zidove smjesom ilovače, pšenične pljeve i balege. (Na taj način rekonstruirana je i omazana samo jedna kuća u muzeju s kbr. 52 u kojoj je stalni postav "Izrada drvenih dječjih igračaka i pučkih svirala".) Nakon dva-tri dana namaz bi se osušio a cijela bi se hiža omazala "pobelila" modrom ili zelenom galicom ili, pak, kupovnom bojom. Unutrašnjost hiže žene su "belile" vapnenim mlijekom da bi dobile svježju bijelu boju.

Spomenuti vidljivi temelj kamena lomljenca "coklin" bojile su u crno i to tako da su čad "saje" razmutile u vodi i pomiješale s gašenim vapnom. Istim postupkom omazivale su se kuće zidane od kamena lomljenca "zidanice" s naglašenim "coklinom" u crnoj boji, a što je ovisilo o omjeru čadi i vapnenca.

Na takav su se način omazivale "hiže" u Kumrovcu i cijeloj zagorskoj regiji, sve do intenzivnijeg urbanog utjecaja u ruralnoj arhitekturi koji je donio moderna kemijska sredstva za omazivanje.

Zadivljuje podatak da je omazivanje kuća u cijeloj zagorskoj regiji bilo isključivo ženski posao, jer su vrijedne ruke zagorskih domaćica brinule o izgledu zemljanih podova u predsoblju "lojpi" i kuhinji "kuhji". Kod gradnje kuće muškarci su ilovaču pomiješanu pljevom udarcima

drvenog malja “štamfera” skrutili u čvrstu homogenu masu. Ljeti kada se zemljani pod rasušio i stvarao prašinu, žene su ga obnavljale novim slojem ilovače i pljeve.

Krovište je izvedeno konstrukcijom “na škare”, a podići ga je znao svaki domaćin uz pomoć rodbine i susjeda zbog jednostavnosti izvedbe i vezivnog materijala koji čine gužve od paviti “škrbotinja” i drveni klinovi. Kod ovakvog krovišta grede roženice koso su položene na veznu nosivu gredu, a svojim krajevima “rogovima” na sljemenu krova sastavljaju se pod pravim kutom. Paralelno s roženicama postavlja se 3-4 veza manjih greda koje se na sljemenu ukrštavaju i tu nose gredu “sljemenjaču”; a s njom i čitavo krovište. Na roženice se vodoravno polažu neobrađene motke “preklje”, spojene gužvom od “škrbotinja”. Donji rogovi roženica prelaze veznu gredu, pa tako čine širu strehu, koja glavna ulazna vrata štiti od vjetrova i kiše. Kod konstrukcije “na škare” nema težega vezivnog materijala, stoga krovište zahtijeva lakši pokrov, a ovdje je to “šop”, pokrov od ražene i pšenične slame.

Raženom slamom pokrivaju se nadstrešnice, okapnice i sljeme krova, dok se ostala krovna površina prekriva pšeničnom slamom. Pokrivanje “šopnatog” krova započinje pletenjem pletenice od pripremljenog “šopa”, ražene slame. Vrbovim šibljem “trtjem” pletenica se pričvršćuje na roženice i “preklje” (poprečne oguljene tanje bagremove grane), uz uže pročelje. Zatim se rukohvat “šopa” ulaže između preklje i ljeskovoga zašiljenog kolca “šopnice”. Ražena slama kao osnova mora obuhvatiti dva polja i osloniti se

na treću “preklju” kako bi se mogao postaviti red po red pšenične slame koja je u pravilu kraća, a na sljemenu krova pokrivanje se završava dužom raženom slamom. Takvim načinom slaganja redova “šopa” postiže se vizualni efekt češljastog pokrova. Po završetku jednog reda u širini od 50-ak cm, krovopokrivač se ponovo vraća na postavljanje donjeg reda koji ujedno čini nadstrešnicu. Količina slame za pokrivanje krova ovisi o njezinoj kvaliteti, veličini i kosini krovišta, a o kosini ovisi i debljina pokrova. Ako je krovište strmije, sloj pokrova je tanji, a ako je kut krovišta blaži, “šopnati” pokrov je deblji.

Na zabatnim stranama krova polaže se greda “svislenjak” nad kojom se ugrađuje “svislo”, trokut od okomito položenih dasaka, često s otvorom na sredini koji vodi na tavan “dilje”. Nerijetko je domaćin kod gradnje krova na zabatnim stranama, na sljemenu, skratio dva-tri para roženica, pa je u dobiveni trokut umetnuo manje, vodoravno položene roženice. Tako je izveden začelak, “lastavica” ili “kapić” koji se kod pokrivanja krova prekriva istim pokrovom kakav je i na cijelom krovištu. Klimatske prilike, utjecaj hladne subalpske klime u sjeverozapadnom dijelu Hrvatskog zagorja, a tako i u Kumrovcu, uvjetovali su način gradnje krovova stambenih i gospodarskih objekata dvostrešni, tako da su okapi na duljim čelnim pročeljima, a na užim, zabatnim stranama zidovi su trokutnog oblika.

Još nekoliko riječi o tradicijskoj arhitekturi Hrvatskog zagorja, odnosno sjeverozapadnog dijela Hrvatske. Naime, ne samo da su stručnjaci brinuli i sačuvali izvornost

oblika u gradnji, već su nastojali sačuvati i izvornost unutarnjeg rasporeda stambenih, pa i gospodarskih objekata. Na taj je način za budućnost sačuvana nastamba za stanovanje u svom izvornom obliku i rasporedu prostorija.

Osnova zagorske nastambe je jedno-prostorna "hiža" koja se socio-ekonomskim promjenama, naročito zbog zadružnog načina života, proširuje tako da se na osnovu - "lojpa" (ulazni prostor), "kuhja" (kuhinju), "hiža" (sobu) - dograđuje još jedna soba tzv. "hižica" ili "komorica". Na primjeru kuće kbr. 47 evidentan je unutarnji raspored prostorija u svakoj zagorskoj hiži; iz malenog ulaznog prostora "lojpe" ravno se ulazi u kuhinju "kuhju", a lijevo i desno je po jedna soba "hiža", od kojih je jedna po tradiciji nešto većih dimenzija, s ugrađenom kaljevom peći. Takva soba dobiva naziv "glavna hiža". Veće zadružne obitelji gradile su po još jednu sobicu "štiblicu", "komoricu" u koju se ulazilo iz glavne hiže, ili se u velikim obiteljima dograđivala druga "štiblica" s ulazom iz manje "hiže" ili čak ulaznog trijema "ganjka" (kao što je to primjer na objektima kbr. 52 i 50).

U spomenutoj kući podovi su od nabijene zemlje, dok su u nekim domaćinstvima podovi od nabijene zemlje zamijenjeni hrastovim daščanim podovima.

U "glavnoj hiži" na stropu od tesanih ili piljenih hrastovih dasaka dominirala je stropna nosiva greda "hižni tram". Središnji prostor svake zagorske kuće je kuhinja, u cijelosti izgrađena od kamena lomljenca, u pravilu s bačvastim svodom "boltom", tako da ova zidana konstrukcija čini središte i

balans cijele brvnare. Naravno, tu je i ognjište "komen" koje je u svakoj kući građeno tako da je povezano s krušnom peći obloženom kaljevim pločama u "glavnoj hiži". Na taj način komen je imao dvojaku namjenu tj. unutarnje ognjište služilo je za pripremu i kuhanje hrane u keramičkim posudama, a ujedno i kao ložište za zagrijavanje sobe "hiže". Dim iz komena svijao se pod kuhinjski svod "boltu", pa je sva kuhinja uvijek bila u dimu, pa otuda i naziv za kuhinju "crna kuhinja". No, taj dim su ukućani nastojali iskoristiti pa su pod boltom u zimskim mjesecima na poprečno postavljenim gredama sušili meso.

Osim ovakvih stambenih i gospodarskih objekata, građenih isključivo od drvenih greda, u naselju smo tijekom istraživanja naišli i na zidanice, kuće građene od kamena lomljenca. Vrsta materijala od kojeg su građene, dakle kamen lomljenac, uvjetovala je i drukčiju krovnu konstrukciju, pa i drugu vrstu pokrova. Naime, zbog bolje statičnosti objekta, podnošenja većeg tereta, takve kuće žitelji su prekrivali cementnim utorenim crijepom, odnosno kasnije kupovnim biber crijepom, jer je i sama konstrukcija krovišta "na stolac" dozvoljavala teži pokrov.

Takvu krovnu konstrukciju "na stolac", međutim, izrađivali su pravi majstori "cimermani". Cijelu konstrukciju sastavili su na tlu pred kućom, te je u dijelovima slagali na veznu gredu. Između koso položenih roženica, okomito sa svake strane, gradili bi stup podroženice na koji se vodoravno polagala poprečna "razuporna" greda. Ovakvo polaganje greda

izgledom podsjeća na stolac, pa je takva konstrukcija krovšta u pučkom graditeljstvu i dobila naziv konstrukcija "na stolac".

Svojom posebnosti arhitektonskog izražaja u "Starom selu" ističu se tri manje katnice sa starim kućnim brojem 24, 34, 49 čije je očuvanje materijalni dokaz o zadružnom životu Kumrovčana do tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Naime, takve male katnice s dvije do tri sobice, "komorice", na katu dobivali su na korištenje mladi bračni parovi unutar zadruga. Takve komorice bile su opremljene mirazom mlade, pa je vrijedilo pravilo: "koliko je mlada dobila u miraz, tako se i smjestila". Potrebno je naglasiti da je kat bio građen od drvenih greda, dok je prizemlje bilo od kamena lomljenca. Prostorije prizemlja služile su zadružnoj obitelji za spremanje ljetine.

Svakako valja upozoriti na gospodarske zgrade kao sastavni dio svakog domaćinstva. Tijekom istraživanja, skupljanja fotomaterijala, kazivanja ljudi, moglo se pristupiti i tom zahtjevnom dijelu obnove, odnosno rekonstrukcije ili restauracije. Utvrdilo se da su postojala dva tipa štalgjeva "štala". Tipična zagorska prizemna štala s prostorom za blago i spremanje ljetine u donjem dijelu, dok je pod krovšte, od slame ili biber crijepa spremalo sijeno i otava za blago. (U muzeju "Staro selo" danas je obnovljena samo jedna takva gospodarska zgrada kojoj je data funkcija čuvaonice i nikad realiziranog fotolaboratorija.) Možemo reći da su druge gospodarske zgrade u muzeju građene pod utjecajem susjedne Slovenije tj. alpskog kulturnog

areala, a koje se izdvajaju od spomenutih svojom veličinom, pa i visinom. To su katnice građene u donjem dijelu od kamena lomljenca, dok je kat prema tradiciji izrađen od drvenih greda "planjki". Obično su takve zgrade bile sastavni dio okućnice zadružnih obitelji u Kumrovcu, pa ovdje nisu rijetka pojava. U prizemlju je to bio prostor za blago, spremanje ljetine, te kolnica za smještaj teretnih seoskih kola i odlaganje drva, cjepanica za zimu, dok se na kat spremalo sijeno, žito, a koristio se i kao prostor za ručno mlaćenje žita tzv. "pod". Svojim izgledom tj. arhitektonskom izvedbom gospodarske su zgrade ili pravokutnog oblika ili pak na slovo "L", što zbog terena na kojem su građene ili zbog prostranijeg odnosno skućenijeg dvorišta. Pokrov takvih gospodarskih objekata isprva je bio od slame, kasnije je zamijenjen biber crijepom, koji se pokazao kao puno jednostavniji za održavanje.

Ovim se izlaganjem može uočiti niz godina nesebičnog rada etnologinja muzeja "Staro selo" u Kumrovcu i tima stručnjaka, arhitekata, koji su bilješke i istraživanja etnologinja uklopili u svoj stručni rad. Samo zahvaljujući takvom radu, međusobnim nadopunjavanjima, iskustvima različitih struka mogao se realizirati jedan takav veliki projekt, koji konačno nije samo naše djelo nego ostavština za budućnost.

Naravno, u tako izgrađen, restauriran i rekonstruiran stambeni i gospodarski prostor trebalo je unijeti sadržaje, oplemeniti ga, a na čemu su godinama nesebično radile samo dvije etnologinje muzeja "Staro selo". Krenulo se "ab ovo", uz mnoge zapreke kako bi se realizirao projekt

- muzejska ekspozicija svakoga pojedinog prostora, oplemenjena i otvorena za posjetitelje. Stoga danas mogu slobodno reći da je to ne samo na ponos dviju etnologinja muzeja "Staro selo", već i cijelog niza ostalih stručnjaka, žitelja ovoga kraja i Republike Hrvatske.

Literatura:

1. Gušić, M.. *Program uredjenja Starog sela Kumrovec*, Etnološki zavod JAZU, Zagreb, 1973.
2. Gušić, M.. "Mišljenje o stanju i problemima uredjenja Starog sela Kumrovec", Zagreb, 1978.
3. Gušić, M.. *Monografija Kumrovec*, Kumrovec, 1979.
4. Gušić, M.. *Katalog Kumrovec*, JAZU, Zagreb, 1975.
5. Freudenreich, A.. Kuće sa širokim zabatnim zidovima u modernom graditeljstvu, "Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena", JAZU, knjiga 40, Zagreb, 1962.
6. Premrl, T.. Bogatstvo narodnog graditeljstva (In memoriam Aleksandru Freudenreihu), "KAJ", Zagreb, 1974.
7. Tomičić, J.. Varaždinska brvnara, "MV SZ Hrvatske", br. 6., Pakovec, 1983.
8. Šprem Lovrić, B.. Terenska istraživanja na području Kumrovec i sutlanske regije, 1979.-1983.

SUMMARY: Respect for Authenticity in Reconstructing and Restoring the "Old Village" Open-Air Museum in Kumrovec

As a result of certain circumstances in the given political and economic situation at the time, in the 1980s the Republic of Croatia accepted the project proposed by Marijana Gušić: "A proposal for the design of an ethno-museum in Kumrovec". As an initial project, the proposal was later used

by a team of experts from the Croatian Restoration Institute and ethnologists of the "Old Village" museum in Kumrovec over many years of untiring work on collecting materials, photographs of the authentic look of the old nucleus of the village of Kumrovec at the turn of the 20th century.

Over the years the buildings were restored or reconstructed one at a time without transferring them from neighbouring villages. All the work on the restored and reconstructed buildings was done either on the basis of existing but ruined buildings, or through collecting information from elderly inhabitants of Kumrovec, as well as from a series of photographs discovered in "AGE foto" which were taken before World War II.

Now that the project has been realised, and the restored or reconstructed buildings enhanced by museum exhibitions which show the way of life of the people of Zagorje in north-west Croatia, we can say that in the region of Croatian Zagorje we can distinguish between two ways of building houses and farm-buildings: wooden houses made from wooden beams and boards with a thatched roof (made from rye and wheat straw), and later with home made cement tiles, and stone houses made from stone brought in from nearby quarries in neighbouring Slovenia, covered by home-made cement tile roofs, and later on by industrial red tiles.

Naturally, as the building materials and building styles changed, the construction of the roofs was altered, so that we have two types of roof construction of the saddle

roofs: the "scissors" construction where the roof is covered with straw, and the "chair" construction with tiles. When villagers would make the "scissors" roof, the owner would put it up himself with the help of other villagers, while later on, when the "chair" roof was adopted, master builders were called in.

Regardless of the type of material used in the building of houses, the houses were basically two-room, single-storey buildings with a rectangular ground plan, which was later extended by building annexes to provide another room or two, depending on the number of members of the household.

The farm-buildings were basically single-storey buildings, also built from wooden beams, the saddle roof covered with straw, while in the middle of the 19th century, larger households took over the type of farm-buildings from the neighbouring alpine region: these were farm-buildings with two storeys, the ground floor being built from stone, while the first floor was built using wooden beams and boards. These farm-buildings, which also had saddle roofs, were at first covered by straw, while later on some were covered using red tiles.